

abban áll, hogy a kor irodalmi folyamatát a valóságos irányzatoknak megfelelően értékelte. Köztudomású, hogy felfogását, gondolatait egységes, rendszerező tanulmányokban nem fejtette ki, különböző kritikáiban, töredékes tanulmányaiban szétszórva azonban egy ma is érvényes, tanulságos koncepció magva rejlik. E koncepció lényege kora irodalmi folyamatainak helyes és jó ütemű értékelése, tudatosítása volt. Bálint a különböző áramlatokat, csoportokat, alkotókat és műveket a szocialista irodalom kialakulása, bonyolult fejlődése szempontjából ítélte meg. Magáról a szocialista irodalomról pedig nem steril tételei vagy szűk agitációs igényei voltak, hanem egyetemes és szintetikus szemlélete. Távol állt tőle a szocialista irodalom előregyártott fogalma, mindig művekből és alkotói folyamatokból általánosított. Pontosan érzékelve a világirodalomban megmutatózó változásokat is: így különösen a hozzá elérkezett szovjet és francia példákhoz igazodott, s ugyanakkor kortársként mindenkinél előbb és mélyebben fogta fel igazi jelentőségét annak, ami József Attila és környezete munkásságában készült és kialakult. Arról a magaslatról figyelt és értelmezett, amelyet az egyetemes igényű és intellektuális lendületű kortársi irodalom és irodalmi mozgás megteremtett.

KOCZKÁS SÁNDOR

VALLOMÁS ÉS VÁLLALÁS

JEGYZETEK RADNÓTI MIKLÓSRÓL

1941 őszén írta Radnóti Miklós – József Attiláról: „A gazdag után vagyon marad, a költő utáni versek és töredékek. S a költő halála pillanatában vagyonná lesznek ezek is, a hagyaték a nemzet vagyona már. S halála után életművének ez a kiegészítő része is jobban érdekli az olvasót és a kutatót, mint a költő vállalt és sokszor nagy áldozattal megjelentetett művei annak idején.

Pedig gyűjteményei összeállításából legtöbbször kihagyásra ítélte ezeket a darabokat, vagy dolgozni, javítani szándékozott még rajtuk. De a költő, mikor könyvei anyagát kiválogatja az előtte heverő versekből – tudattalanul talán – de érzi mégis hagyatéka sorsát. A költő mindig tékozló természet, hagyni akar maga után, hagyni az utókornak, mert a kor mindig cserbenhagyja a költőt.” –

Az eddig elhangzott fölszólalások mártírhalált halt magyar irodalomtudósok emlékét idézték. A most következő megemlékezésnek célja, szándéka nem több, néhány jegyzettel adózni, futó pillantást vetni, egy ma már klasszikusnak ítélt, Kelet s Nyugat felé egyaránt

elismert magyar költő, *lírán kivüleső, mégis elvlaszthatatlanul az életmű egészébe tartozó*, világnézetéről és ars poetikáról árulkodó, kritikai, irodalomtörténeti munkásságára.

Az elmúlt esztendőök során gyakorta hullámozott fel az értelmezés és minősítés vitája Radnóti Miklós életműve körül. Különböző nézetek és álláspontok sodródtak egymás mellé, igaz és téves, vitatható észrevételek bonyolult együtteséből bontakozott – vagy talán helyesebb azt mondanunk – bontakozik ki költészetének, életművének helye a két világháború közötti magyar irodalmi fejlődésben; *művészetének szocialista jellege*, a mű bizonyította igazság, hogy a József Attila-i örökség vállalója, folytatója. Az új magyar lírát értőn vizsgáló Radnóti már igen korán – 1930-ban fölfigyel József Attila költészetének korszerűségére, s majd 1939-ben – naplójában – újra mondja: „A nagy Attila volt közöttük . . .”

Forma és világszenlélet összefüggését bizonyító tanulmányát – egyik ténye ez Lukács György gondolati hatásának a marxista esztétikához vonzódo fiatalokra – így zárja: „Ez igénytelen jegyzetek célja nem más, mint szolgálni a szocialista kultúra ügyét. Mert erre az ügyre egy életet tett fel e sorok írója, s ez nem szentimentális kitétel, hanem *vallomás és vállalás*” (a két sokatmondó *kulcsszó*, – *vallomás, vállalás* – első hangsúlyozott előfordulása). Egyre gyakrabban tér majd vissza az ezt követő tíz – embert, akaratot és lelket próbáló – esztendőben, s bizonyítódik cselekedetben, tett-értékű szóban, hiszen: „fegyver s szerszám a toll, s ugyancsak nyaktörő az, ha méltón peng a lant”. Tudjuk, mennyire igaz, hogy a 30-as években „a könyv tett, mert könyvről van szó s az új barbarizmus a nyomtatott szó erejének, a műveltség vonzóerejének hanyatlásával kezdődik”, és „a sok könyvű ember védelme, a szellem és a szabadság védelme” –.

A Radnóti-kutatás egyik adóssága ma még – korántsem állítjuk, hogy az egyetlen, – az életmű részét alkotó és a biztos ítélethez nélkülözhetetlen prózai írások (tanulmány, kritika, előadás) vizsgálata, megfaggatása, segítségül hívása az átfogó értékeléshez, a magára még várható monográfiához, a majdani kritikai kiadáshoz.

Nem állítjuk azt, hogy Radnóti Miklós kritikai – irodalomtörténeti munkássága, terjedelemben vagy jelentőségben egyenértékű lenne költészetével; nélkülözhetetlen eligazítást nyújt viszont ahhoz, hogy biztosabban követhessük a költő eszmerendszerének, világnézetének, világképének alakulását, – sőt kortársaiét is, a húszas évek végén eszmélkedő értelmiség oly bonyolult és ellentmondásos útját. Azt is bizton mondhatjuk, hogy a Radnóti-próza perifériára szorítása, csak évfordulókon emlegetése, a felszabadulás előtti szocialista, kritikai irodalmunkkal, annak értékeivel való rossz sáfárkodást jelentené.

Nem régebbi polémiát akarunk feleleveníteni, amikor egy, magát még az elmúlt években is tartó nézetre, álláspontra utalunk, amely szerint Radnótit a művéség nagy rajongói közt kell tudnunk, kizárólagosan a *Nyugat* és Babits Mihály vonzásában; abban a nemzedékben, amelyik későn ébredt a választás problémájának tudatára, a késlekedő Hamletok közt, *akik úgy lázadtak egy életforma ellen, hogy közben maguk is azt éltek*. Ennek az álláspontnak elfogadása nemzeti történelmünk — irodalmi múltunk — szegényítése volna, megfélekedés a *Nyugattól* balra álló szellemi erők jelenlétéről, Radnótinak — megítélésünk szerint — egyáltalán nem jelentéktelen kapcsolatairól, és költősége kezdetétől élete végéig tartó vállalásairól. A hovatartozás eldöntéséhez szolgáltató világos bizonyítékot prózája.

Visszapillantva a pályakezdő évekre, segítségül hívja az alapművön — a költészetben — kívül s a tájékozódás irányáról valló írásokat, a korral szembeforduló, a lázadást hirdető költőt látjuk. Radnótinak mások boldogsága *nemcsak mordlis tézis, program, hanem egyéniségéből eredő, mélyen átélt és átértett személyes szükséglet, a kor és a világ vallatásából eredő, felelősséggel vállalt és vallott korparancs*. A legkorábbi fölhangzó lázadás (később átrendeződik, tudatosul) fölismerése annak, hogy „öreg a kor”. Szembeszegezi a világgal a maga ars poetikáját: „a líra fiatal művészet és nem elég hozzá, mint ahogy semmiféle művészethez sem elég az, ha valaki fáradt és intelligens”, mert „a mindenbe belenyugvás, a minden lázadástól való félelem és idegenség bölcsésé, de egyúttal öreggé teszi a költőt”.

A csehszlovákiai Reichenbergből hazatérő Radnóti őszinte törekvése: rokonnézeteket valló, vagy azokat körvonalaiiban osztó közösségbe kerülni. Ez a szándék nem egyszer, valamely baloldali eszmeiségű lap körül valósul meg. Egyik bizonyossága az 1928. címen indított folyóirat. Nem tekinthetjük pusztán véletlennek a „magyar október” 10. évfordulóját idéző célzatos címet, fölerősíti a kezdést majd a folytatás; a *Kortárs*, a szegedi „növelő” évek, a *Független Szemle*, 1937-ben pedig a kommunista *Gondolathoz* kötődés. A marxizmussal való korai ismerkedése egyúttal a munkásmozgalomhoz közeledéssel. Ennek megtermékenyítő voltáról talán nem kell szólnunk, mit jelent pl. valóság-élet és művészet kapcsolatának fölismerése tekintetében. Tudja, leírja: „a műalkotás társadalmi produktum, s a világnézet a társadalommal szerves . . .”, az esztétikum mögött politikum húzódik meg. Számára ez tapasztalt, megélt valóság. Később már céltudott, konstruktív lázadásról szól: nem elég, ha a költő „mindent elmozdít helyéről”, az kell, hogy „rögtön új rendbe illeszkedjék”. Fölismerése ez az „építő, a teremtő lázadásnak”. *Tudatosodás érik az összekapcsoltság; lázadás a társadalom és a művészet síkján*. Bálint György könyvéről így ír: „Aki a korban él, az érzi a rombolás és építés szükségét. S mert azt, ami lerombolásra érett —

védik, építeni csak harc árán lehet. Az idő rabságában élni tehát harcot jelent.”

Anélkül, hogy körültekintő alaposággal vizsgálnánk most a költőt ért hatásokat, eszmei érintkezéseket, megjegyezzük, hogy a Lukács György, József Attila, Bálint György eszmei vonzókör emlegetése, hangsúlyozása nem elhanyagolható fontossággal bír.

A körülvevő valóság, a szörnyűséges élet ellen lázadó Radnóti a társadalmat és a kultúrát a maga összefüggésében vizsgálja, nem a lelki élet kivetülésének tekinti. A forradalom emlékével, hagyományával, a forradalmi eszmével, a szocializmussal találkozni kész művésznemzedék előtt Lukács György *nemcsak mint a szocializmus eszméjét közvetítő, marxista teoretikus áll, hanem a bukásában is csodált, levert forradalom népbiztosa*; bizonyítja a következő idézet is: „Lukács Gy. népbiztos volt, tehát jeltelen semmiség az ő világszinten magasértékű esztétikai bölceleti munkássága”, pedig „kritikai művei kétségtelenül a legjelentősebbek közül valók, amelyek csak ezen a téren német nyelven az utóbbi évtizedekben megszülettek. Mi tudjuk, hogy ezek a művek magyarul íródtak és először magyarul láttak napvilágot” — írta gúnyval József Attila abban a lapban (*Kortárs*), ahol Radnóti Miklós vezető munkatárs. *A szocialista költő feladatának fölismerése, a választás, rendkívül bonyolult, útvesztőktől elbizonytalanított: visszavonulhat az „elefántcsonttoronyba”, egy utópisztikus magateremtette szigetvilágba, vagy egyszerűen, tárgyilagosan fölméri a valóságot és azok mellé áll, akiknek erkölcsi, társadalmi érdekei egyeznek az övével, a dolgozó, az elnyomott osztályok mellé.* A választást, a kor lehetőségeivel mérve, Radnóti korán és egyértelműen tette. Nem könnyű vitákban — a szocialista irodalomról — is hallatta szavát; „hiába forradalmi tartalom az, amelyet nem tud kifejezni. Nem nevelhet, vagy ahogyan általában mondjuk, nem hathat.” „A költői közhelyeket nem menti a könyv ideológiailag helyes volta. A közhely ismérve, hogy nem ad a dolgokhoz semmit. Tehát a lényeg sikkad el itt — a nevelés.”

Doktori disszertációja — Kaffka Margit művészi fejlődéséről —, s formáról és a világszemléletről írt tanulmánya *pályaszakaszt záró munkák*, ahol leginkább fölismerhető a korai Lukács-művek — az *Esztétikai kultúra, a Lélek és formák* — hatása. Amikor az irodalomtörténetírás nehezen verekszi át magát a szellemtörténeti kötöttségeken, mások az egyoldalú társadalmi szempontúságon — Radnóti szintézisre törekszik. Kapcsolatokat keres *kor, életút és mű között.* Érzékenyen figyel föl arra is, hogy Kaffka művészetének megértése lehetetlen lírája nélkül, s hogy költészete „mindvégig nem szabadul kísérletező jellegétől”. Az első közt látja meg azt is, hogy „az asszonyors lázadása, másrészt a sivár igazságlátás, új határozott elgondoláshoz, a szocializmushoz viszi. A szomorúság világnézetével szervesen

fejlődik a változtatni akarás felé, s c fejlődés során természetesen jut el a „szocializmusig”, és „1918-ban nyíltan vall és vállal”. *Ismét és ismét a „vall és vállal”* — csakúgy, mint 1936-ban Bálint Györgyről: „valló és vállaló író”.

Az említett tanulmányok összegező erővel bírnak és a műfaji különbözőség ellenére is sok a rokonság az *Irek hava* önéletrajzi naplóval. Fejlődésének, eszmélődésének indító korszakát zárják le. Számos megállapítást a későbbi évek során túlhaladja, újraértelmezi.

Bálint Györgynek majd minden könyvéről írt: összefonja őket eszme és vállalás rokonsága, „Erősít mert veszedelmesen él, veszedelmesen érez, sőt veszedelmesen gondolkodik. *Nem hódol az indulat és gondolat kettőségének, a kettő egységében hisz.*”

Az 1930-as évek közepén Solohov *Csendes Douját*, Illyés *Oroszországi útinaplóját* (Bálint György és Forgács Antal írt róla másutt) üdvözölni valóban nem volt kockázat nélküli vállalás. Ma már természetesen, több mint három évtized távolságban, nehezebben érthetők az akkor kényszerűségből eredő félszavak, mondatok, a hol bujkáló, hol fölerősödő, célzatos gúny. Bizonyosságul egy ritkán említett, majdnem elfelejtett kritikából idézek — Illyés Gyula *Oroszország* c. útinaplójáról írta: „Mikor híre járt annak, hogy Illyés beszámoló útjáról, napilapban számol be, általános volt a kiábrándulás. Élénken élt az emlékezetben még az egyik déli lap oroszországi cikksorozata, melyben a szerzőnőnek minduntalan összeszorult a szíve, vagy hevesen dobogott. Folytatásonként hússzor-huszonötször. Voltak akik jegyezték ezeket az anginás rohamokat. Illyés könyvében a szemlélet központja az ember és az ember viszonya az új társadalmi rendhez... módszere: tájékoztat és a tények közlésével nevel. Vagy a tények nevelnek. Ez pedig a legfőbb. Természetes következménye módszerének, hogy gyakran nem kap feleletet az olvasó a régóta készenléltben tartott, vagy az olvasás közben felmerült kérdésekre. De ez nem volt célja a könyvnek és nem is lehetett. A cél helyzetjelentés volt és ismételjük nem is lehetett más.”

A harmincas évek közepe után prózai írásai — mint lírája — a fasizmussal szembeszegülést példázzák. Amikor Európa a rémes hírekre figyel s az ember védekezik a készülő viharok ellen, sorra bukkannak föl a lírával egybehangzó vallomások, a *koritélet*: múltat, elődöket idéznek, mégis oly nyilvánvaló a saját korhoz szólás szándéka. A béke és a rend áhításához kötődik a harc, a küzdelem vállalása. Az életmű — líra és próza egységének — gondolati harmóniájának vagyunk tanúi a műegészt vizsgálva. Radnóti a cselekvés — érzelmek — és a gondolat szintézisét megteremteni képes alkotó útját akarja végigjárni: — a lírában József Attilára, a publicisztikában, esszéiben Bálint Györgyre tekint. A magyar irodalomnak bármelyik korszakáról, alkotójáról ír, — Berzsenyiről vagy Jósikáról, Gyöngyösi-

ről — Kerényi Frigyesről, Garay Jánosról, Csató Pálról, — szóljon Füst Milánról, Babitsról, *A sokkönyvű ember védelmében, Klasszikusokról — modernekről*, mindig beszüremlik az ítélet a saját korról, az embert fenyegető veszedelemről, a „fölfordult világról”.

Látszólag közömbös témának tűnhetnek 1938-as írása egy „kalandorköltőről” a 17. században (Listius László), mégis mennyire 20. századi a tépelődés, az ítélet: „*Milyen végzetes, ha nem egy a költő s az ember*, mert a művész élete és művészet nem függetleníthető egymástól. Az igazi művész mögött ott áll a művész a maga erkölcsiségével, s ha nem áll ott, akkor a különben nagyrahitott költőt megöli az ember, s költészete nem fejlődhet ki, nem haladhatja túl a középszerűt, más szóval nem lehet művész, csak ügyeskedő tollforgató.”

A Gondolathoz kötődés évében — 1937-ben — a „forduló” világ, a mind közelebből sugárzó veszedelem, az emberi értékek eltökélt védelmét sürgeti. Radnóti — aki máig ható érvényességgel és felismeréssel fogalmaz, — nyilvános vád éri, hogy a kordivat áramától ütötten akarja magát népi költővé kiáltatni. Ő így válaszol: „Az esztétika ismer belső valóságot is. Sőt ismer költői igazságot is, ismer *egész életre szóló hősi és termékeny szerepvállalásokat, amelyek az életnél is fontosabbak.*” Majd Arany és Petőfi példáját idézi: „mindketten gyökeres önhamisítást követtek el — a római jog szeriut”. Különös helyzet, hiszen kritikájában (Ortutay Gyula könyvéről) éppen azt hangsúlyozza: „az egészségesebb országszervezés szempontjából végzetes tévedés lenne a magyar problémák megismerését a parasztságra vonatkozó problémák megismerésével azonosítani, — városainknak s a fővárosnak a megismerése is éppoly elengedhetetlen fontos és sürgető.”

Radnóti Miklós tanulmányait, kritikáit összegyűjtő kis kötet már több mint másfél évtizede jelent meg. Bemutatta a sokfelé tekintő, a tág érdeklődésű költő-kritikust. Bizonyító irat volt ez akkor. Ma már tudjuk, hogy prózája — értékben is, terjedelemben is — ennek a többszöröse. Szükség lenne a mielőbbi újrakiadásra.

Radnóti Miklósnak 1941-es József Attila-tanulmánya ma már „önvallomás” értékkel is bír: „a költői hagyaték nem szorul sem mentségre, sem magyarázatra. A versek mindig külön hangsúlyt kapnak a halállal. A mű amit a költő haláláig alkot, halálával hirtelen egész lesz, s a kompozíció, amelyet életében szinte testével takar, a test sírbahulltával látható lesz, az életmű fényleni és nőni kezd. A versek sugarat vetnek egymásra, a nagy versek megragyogtatják a közömbösebb darabokat is, a halállal gyászoló éjszaka borul a műre, hogy sötétjén a gyöngébb fényű csillagok is felragyoghassanak. Minden töredék, minden papírlapon talált sor adalék lesz, adalék az életműhöz, a nagy egészhez, mely lezárt, szigorúan befejezett és összetartozó

immár. Befogadni, magához ölelni hajlandó minden apróságot, de semmit nem enged el többé.”

MOLNÁR FERENC

EMLÉKSZAVAK . . . *

Lenéztétek a nagy szavakat, a pátoszt és az érzelmességet; — ki merjem-e mondani hát, hogy mélyen megrendülve állok itt s szememből kicsordulni készül a könny. A nagy szavak azonban, s talán a könny is a részvét olcsó megnyilatkozásai lennének . . . A koszorú, amit elhelyezünk most, szintén egyszerű jelkép lehet csupán, a sorsotokról, egész életművekről való komoly meditáció jelképe. Ha nem így lenne, joggal szemünkre vethetnétek, hogy „Csak a vak Megszokás, a süket Hivatal hozza koszorúit . . .”

Életművekről tegnap hosszan elgondolkoztunk már s amit hallottunk, a jövőben bizonyára tovább gazdagodik; kell is, hogy gazdagodjék, hiszen még sok adósságunk van irántatok. Itt most leginkább mégis arcvonásaitok, gesztusaitok elevenednek fel egykori barátaitok emlékezetéből. Bizonyára nemcsak magamról beszélek, amikor elmondom, hogy már ragyogó ifjúságotokban tanítóink, mestereink voltakotok és olyan világokat nyitottatok meg nekünk, ahová nélkületek csak nehezen jutottunk volna el, és akkor is csak a Ti felejtethetlen varázsotok élménye nélkül. És nemcsak magamról beszélek, amikor elmondom, hogy még pályakezdésünk apró, hétköznapi gondjaiban is a jóbarát, az idősebb testvér szeretetével vettetek körül bennünket, akkori legfiatalabbakat.

Ó, hol is vannak már a Szerb Antalnál töltött délutánok, az okos és tiszteletlen viták az árnyas fák alatt?

Ó, hol is van az a kedves mozdulat, amivel Halász Gábor egy-egy új könyv címét írta fel nekünk, régi könyvtár cédulákra és kedvesen vigasztalt: nem baj, hogy még nem ismerjük . . .

És hol vannak azok az esték Bálint Györgynél, amikor a fekete-kávé íze hamarosan egy politikai szeminárium indulataival olvadt össze.

Hol vagy Kerecsényi Dezső, tiszta szíveddel, amely nem bírta elviselni a legjobb barátaira zúdult szörnyűségeket?

* Elhangzott a Magyar Irodalomtörténeti Társaság vándorgyűlési résztvevőivel a mártírok emlékművénél rendezett koszorúzáson — Balf, 1970. május 30.